

**АЙРИМ ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ЖИНОЯТ ҚОНУНЧИЛИГИДА
ОЗОДЛИҚДАН МАҲРУМ ҚИЛИШ БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛМАГАН
ЖАЗОЛАРНИ ҚЎЛЛАШ**

Бекназов Шахриёр Бобур ўғли

*Тошкент вилояти прокуратураси бўлими прокурори,
Ўзбекистон Республикаси Хуқуқни муҳофаза қилиш академияси
мустақил изланувчиси
beknazov010@mail.ru,*

Айрим хорижий давлатлар жиноят қонунчилигида озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларни қўллашнинг самарадорлигини ошириш орқали улар озодликдан маҳрум қилишнинг муқобили бўлиб хизмат қилишига эришиши муҳимдир¹.

Ушбу масала бўйича 1990 йилнинг декабрида Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси томонидан Токио шаҳрида қабул қилинган Озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган чораларга доир Стандарт минимал қоидалар (“Токио қоидалари”) асосий халқаро ҳужжат ҳисобланади. Мазкур халқаро ҳужжатнинг 8.2-қоидасида суд тайинлаши мумкин бўлган озодликдан маҳрум қилишга муқобил жазолар санаб чиқилган.

Ҳукм чиқараётган органлар жиноят ишлари бўйича қуйидаги жазо турларини назарда тутишлари мумкин: (а) оғзаки санкциялар, хусусан танбех бериш, огоҳлантириш; (б) жавобгарликдан шартли озод қилиш; (с) фуқаролик ҳуқуқларини чеклаш; (д) иқтисодий санкциялар, хусусан бир марталик жарималар, кунбай жарималар; (е) мол-мулкни мусодара қилиш ёки мол-мулкка нисбатан мулк ҳуқуқидан маҳрум этиш; (ф) мол-мулкни жабрланувчига қайтариш ёки зарарни қоплаш тўғрисида қарор чиқариш; (г) шартли жазо тайинлаш ёки жазони ўташ муддатини кечиктириш; (ҳ) қамоқдан шартли озод қилиш ва суд назорати; (и) ижтимоий фойдали ишларни

¹ Уголовно-исполнительное право: Учебник / Под ред. И.В.Шмарова. – М., 1998. – С. 13.

бажариш тўғрисида қарор қилиш; (j) ахлоқ тузатиш муассасасига у ерда ҳар куни бўлиш мажбурияти билан юбориш; (k) уй қамоғи; (l) озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган бошқа ҳар қандай чора; (m) юқорида санаб чиқилган чораларнинг бирон-бир бирикмаси².

Шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, мазкур норма Токио қоидаларини ратификация қилган мамлакатларнинг аксарияти, шу жумладан АҚШ ва Ғарбий Европа мамлакатлари учун маҳкумларни жамиятдан ажратиш билан боғлиқ бўлмаган жазолар тизимини ташкил этиш асоси бўлиб хизмат қилди.

Бу борада Франция давлатини олиб кўрадиган бўлсак, ушбу давлатда қуйидаги озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазо турлари қўлланилади: жарима; пробация; ҳукмни ижро этишни кечиктиришнинг оддий шакли; ижтимоий фойдали ишлар.

Айниқса, кўп қўлланиладиган озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазо турлари ижтимоий фойдали ишлар ҳисобланади. Ижтимоий фойдали ишларнинг мақсади қонун амалда мавжудлигини эслатадиган, етказилган зарарни қоплаш ва ҳуқуқбузарни реабилитация қилиш (ижтимоий қўллаб-қувватлаш, ижтимоий реабилитация қилиш, тарбиялаш, масалан, ижтимоий фойдали ишлар шифохонада бажарилганда) усули сифатида қўлланиладиган мустақил ва мослашувчан жазо чорасини таъминлашдан иборат.

Қонун ҳужжатларида назарда тутилган ижтимоий фойдали ишлар тўғрисидаги буйруқларнинг икки асосий тури мавжуд: 1) асосий жазо чораси сифатидаги ижтимоий фойдали ишлар (масалан, олти ой давомида 200 соат ҳажмида); 2) жазони ижро этишни кечиктириш билан бирга қўлланиладиган ижтимоий фойдали ишлар.

Озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларнинг юқорида санаб чиқилган турларига қўшимча равишда мамлакатда ҳуқуқбузарлар устидан назорат — электрон мониторинг қўлланилади. Бундай назорат остида назарда тутилган жазонинг умумий муддати бир йилдан ошмайдиган ҳуқуқбузарлик содир этган вояга етмаган

² Стандартные минимальные правила ООН в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила, 1990) / Уголовно-исполнительный кодекс РФ. С приложениями, указателями судебной практики. – М., 1997.

шахслар, шунингдек озодликдан маҳрум қилиш жойларидан чиқишига бир йил ёки ундан оз муддат қолган маҳкумлар бўлишлари мумкин. Мазкур чора жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилингандан кейин бир йил ёки ундан кўпроқ муддат давомида қўлланилиши мумкин.

Дарҳақиқат, ҳуқуқбузар ижтимоий фойдали ишларни бажариши ҳам озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазо турларига киради. Масалан, Германияда ҳуқуқбузар ижтимоий фойдали ишларни бажарган тақдирда ҳукмни ижро этишни икки йилга кечиктириш тўғрисида қарор чиқариш имконияти 1975 йилдан бошлаб пайдо бўлган³.

Португалияда ижтимоий фойдали ишлар жиноят кодексида уч ойгача қамок жазоси ўрнига қўллаш мумкин бўлган чора сифатида назарда тутилган, лекин мазкур норма амалда кам қўлланилади.

Латвияда ижтимоий фойдали ишлар жиноят учун янги жазо чораси сифатида 1999 йил апрелда, янги жиноят қонуни кучга кириши билан бир вақтда жорий этилган. Янги жиноят қонуни қабул қилинган ва кучга кирган пайтдан эътиборан анча давомли вақт ўтганига қарамай, тегишли муассасалар учун кадрлар тайёрлаш базаси ташкил этилмади. 2000 йил майда ижтимоий фойдали ишларнинг турли жиҳатлари бўйича муддатли курслар ташкил этилди ва уларда ижтимоий фойдали ишларни ижро этиш дастурлари амалга киритилган ҳудудлардаги маҳаллий ҳокимият органларининг элликка яқин масъул мансабдор шахслари, судьялар ва муниципал полиция ходимлари иштирок этдилар.

Ижтимоий фойдали ишлар асосан унча оғир бўлмаган жиноятлар содир этган ҳуқуқбузарлар учун мўлжалланган. Аммо, мазкур санкция ижтимоий фойдали ишларни қўллаш борасида катта тажриба тўпланган ҳудудларда оғир жиноятлар содир этган ҳуқуқбузарларга нисбатан ҳам қўлланилмоқда. Ижтимоий фойдали ишлар дастурида маҳаллий жамоа иштироки янада фаоллашди ва ҳозирги вақтда юзга яқин иш берувчилар ҳуқуқбузарлар учун иш ўринларини ажратмоқдалар. Айрим ҳудудларда ҳуқуқбузарлар меҳнатига бўлган талаб тақлифдан зиёд, судьялардан эса, ижтимоий

³ Peter Tak. Alternatives to Prison in Europe, in Prison Populations and Penal Policy in Estonia, Latvia and Lithuania, Swedish Prison and probation Service, 1998. – P. 54.

фойдали ишларни янада кўпроқ ҳуқуқбузарлар учун тайинлашни илтимос қилмоқдалар⁴.

Польшада озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларни ҳуқуқий тартибга солиш Фарбий Европа мамлакатларининг аксариятида кузатилаётган жараёнлар билан мос келади. Польша тажрибаси шуни кўрсатадики, озодликдан маҳрум қилиш ўрнига тайинланадиган муқобил жазолар орасида жарима ва озодликни чеклаш етакчилик қилади. Польша қонунчилигига мувофиқ, ушбу жазо жамоат манфаатларида ишларни суд томонидан кўрсатилган тегишли жойда, масалан, даволаш муассасаларида, қариялар уйларида ёки хайрия ташкилотларида текинга бажаришни назарда тутати. Суд томонидан тайинланган ишларни бажариш жойи, вақти ва усули айбланувчининг фикри эшитилгандан кейин тайинланади. Агар суд ёлланма меҳнат билан банд бўлган бирон-бир шахсни озодликни чеклашга ҳукм қилган бўлса, у ишларни тайинлаш ўрнига ҳуқуқбузар томонидан ўз иш ҳақининг 10-25% ни жамоат учун хайрия мақсадларига ёки давлат фойдасига тўлаш тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин. Озодликни чеклаш жазосини тайинлар экан, суд маҳкумга нисбатан куратор ёки ишончга лойиқ шахс, таълим фаолияти, собиқ маҳкумларни ижтимоий реабилитация қилиш ёки уларга ёрдам кўрсатиш билан шуғулланадиган уюшма, муассаса ёки жамоат ташкилоти томонидан назоратни белгилаши мумкин⁵.

Чехияда 1990-йилларнинг ўрталарида чет эл тажрибасини ҳисобга олган ҳолда мамлакат жиноят қонунчилигига тегишли институтлар киритилди: жиноий таъқибни шартли тўхтатиш; судсиз тартибга солиш; жазо тайинлашдан воз кечиш; назорат ўрнатиш орқали жазо тайинлашдан шартли воз кечиш; жарима; ижтимоий фойдали ишлар.

Ижтимоий фойдали ишлар муқобил жазо тури ҳисобланади ва ҳам ягона жазо сифатида, ҳам бошқа жазо чоралари (масалан, жарима, тақиқловчи буйруқлар ва ш.к.) билан бирга суд қарорига биноан тайинланиши мумкин. Мазкур жазо мажбурий ишларни 50 соатдан 400 соатгача ё маҳаллий жамоада, ё жамоат манфаатларида

⁴ Peter Tak. Alternatives to Prison in Europe, in Prison Populations and Penal Policy in Estonia, Latvia and Lithuania, Swedish Prison and probation Service, 1998. – P. 104.

⁵ Дворянсков И.В., Сергеева В.В., Баталин Д.Е. Применение альтернативных наказаний в Западной Европе, США и России: сравнительно-правовое исследование. – М., 2004. – С. 47.

бажаришни назарда тутати. Ҳуқуқбузар ўз мажбуриятларини ўзи доимий равишда истиқомат қиладиган жойга мумкин қадар яқин ерда бажариши ва бундан ташқари, ҳукм чиқарилган санадан эътиборан бир йил ичида бўш вақтида бепул ишни бажариши лозим. Шу билан бир вақтда, суд ижтимоий фойдали ишлар тариқасидаги жазони тайинлашда ҳуқуқбузарнинг қонунга итоаткорона турмуш тарзини таъминлаш учун унга муайян чеклашларни белгилаш мумкин. Бундан ташқари, суд ҳуқуқбузарга ўз қилмиши билан етказилган зарарни қоплаш мажбуриятини юклаш мумкин. Агар ҳуқуқбузар ижтимоий фойдали ишларга доир мажбуриятларни ўз айби билан бажармаётган ёки лозим даражада бажармаётган бўлса, суд мазкур жазони озодликдан маҳрум қилиш билан алмаштириш тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин.

Швецияда ҳозирги вақтда озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларнинг қуйидаги турлари қўлланилади: жарима, шартли ҳукм қилиш, жазони ижро этишни кечиктириш, пробация ва ёшлар учун ахлоқ тузатиш марказида сақлаш.

Швеция жиноят қонунчилигида маҳкумларни уларнинг ижтимоий ҳуқуқий мақомига қараб тоифаларга ажратишга алоҳида эътибор берилади. Хусусан, 21 ёшга тўлмаган шахсларга нисбатан умрбод озодликдан маҳрум қилиш қўлланилмайди, 18-21 яшар шахсларга озодликдан маҳрум қилиш, агар бунинг учун алоҳида сабаблар мавжуд бўлмаса, қўлланилмайди, 15-17 яшар шахсларга эса озодликдан маҳрум қилиш қўлланилиши мумкин эмас (тўғри, улар оғир жиноятлар содир этган ҳолда ахлоқ тузатиш марказларига юборилиши мумкин)⁶.

Швецияда қўлланиладиган муқобил жазоларнинг турлари:

1. *Жарима*. Жарималарнинг уч тури мавжуд: кунлик, молиявий, стандарт. Кунлик жарима маҳкумнинг кунлик иш ҳақиға тенг (даромадлари миқдорининг 30 фоизидан кам ва 50 фоизидан ортиқ эмас), бир нечта жиноятлар учун тайинланиши мумкин бўлган кунлик жарима эса маҳкум жами даромадлари миқдорининг 200% дан ошиши мумкин эмас. Кунлик жарима бошқа жазо турига, масалан, шартли жазо ва назоратга қўшимча равишда тайинланиши мумкин.

⁶ Peter Tak. Alternatives to Prison in Europe, in Prison Populations and Penal Policy in Estonia, Latvia and Lithuania, Swedish Prison and probation Service, 1998. – С. 77.

2. *Электрон мониторингга асосланган узлуксиз назорат* маҳкумга унинг озодликдан маҳрум қилиш жазосини муқобил жазоларнинг мазкур тури билан алмаштириш ҳақидаги илтимосига биноан қўлланилиши мумкин. Бунда пробация хизматларининг вакиллари кўпинча маҳкумларни уларнинг уйига бориб кўришади. Учрашувлар ўтказилади ва уларда жинойтчилик, алкоголизм ва гиёҳвандлик муаммолари муҳокама қилинади.

3. *Шартли жазо (ҳукм қилиш)* жарима етарли эмас деб топилган ҳолларда тайинланади. Шартли ҳукм қилинган шахслар учун икки йиллик ижро муддати белгиланади. Шартли ҳукм қилинган шахс назорат остига олинмайди. Шартли жазо, агар маҳкум шунга рози бўлса ва жинойт билан етказилган зарарни қоплаш муддати ва шакли белгиланган ҳолда, жамоат ишлари билан бирга қўлланилиши мумкин, муайян ҳолатларда эса, у кунлик жарима (200% гача) билан бирга тайинланиши мумкин.

4. *Назорат* уч йиллик синов муддатини ўз ичига олади, лекин назорат даври одатда синов муддатининг бир йили ўтгач якунланади, аммо маҳкумнинг хулқ-атвори лозим даражада бўлмаган ҳолда узайтирилиши ҳам мумкин. Назорат синов муддати даврида маҳкумнинг розилиги билан ёки даволаш махсус дастурига мувофиқ муайян шартлар ва жамоат ишлари билан тўлдирилиши мумкин.

5. *Жамоат ишлари* ҳозирги вақтда икки кўринишда мавжуд: назорат билан бирга қўлланиладиган жамоат ишлари; шартли жазо билан бирга қўлланиладиган жамоат ишлари (белгиланган миқдордаги соатлар).

Хорижий давлатларда озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазо турларини ишлаб чиқиш ва жорий этишнинг мақсади, одатда, жинойт қонунчилиги сиёсати имкониятларини кенгайтириш, инсон ҳуқуқларига риоя этиш заруратидан, ижтимоий адолат талабларидан ва ҳуқуқбузарни у жазони ўтаб бўлгандан кейин жамиятга қайтариш эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда ушбу сиёсатни оқилонлаштириш ва унинг самарадорлигини оширишдан иборат.

Шу мулоҳазалардан келиб чиқиб давлатлар ўз ҳуқуқ тизимига ўзгартиришлар киритади.

Энди муқобил жазоларнинг айрим турларини уларнинг Ғарбий Европа мамлакатлари ва АҚШдаги умумий белгилари ва фарқларини ҳисобга олган ҳолда кўриб чиқамиз.

Жазони ижро этишни кечиктириш хулқ-атвор хусусидаги амрномалар билан бирга амалга ошириладиган ҳуқуқий тизимларда у амрномалар жиддий бузилган ҳолда бекор қилинади. Масалан, Германияда мавжуд бўлган бекор қилиш учун шартга мувофиқ у пробация шартларини ўзгартириш кейинчалик ҳуқуқбузарликлар содир этишнинг олдини олишга қодир бўлмаган ҳолда амалга оширилади.

Айрим мамлакатларда озодликдан маҳрум қилиш ҳақидаги ҳукмнинг бир қисми ҳам шартли бўлиши мумкин. Масалан, Бельгияда қисман шартли жазоларни жорий этишдан ҳуқуқбузар судга қадар қамокда сақланаётганига қарамай шартли жазони қўллаш, шунингдек қисқа муддатга озодликдан маҳрум қилишни тийиб турувчи санкция сифатида тайинлаш имкониятини яратиш мақсади кўзланган. Ушбу мақсадга эришилмаган тақдирда шартли ҳукмнинг узоқ муддатли даври қўлланилади.

Мамлакатимизда кўриб чиқиляётган чоранинг аналог сифатида шартли ҳукм қилиш амал қилади ва жазодан озод қилишнинг алоҳида шакли ҳисобланади. Агар суд озодликдан маҳрум қилиш, интизомий қисмга жўнатиш, хизмат бўйича чеклаш ёки ахлоқ тузатиш ишлари жазоларини тайинлаш вақтида содир этилган жиноятнинг хусусияти ва ижтимоий хавфлилик даражаси, айбдорнинг шахси ва ишдаги бошқа ҳолатларни эътиборга олиб, айбдор тайинланган жазони ўтамасдан туриб ҳам унинг хулқини назорат қилиш орқали тузатиш мумкин, деган қатъий фикрга келса, шартли ҳукм қўллаши мумкин. Бундай ҳолда суд, башарти, белгиланган синов муддати давомида жазонинг шартлилигини бекор қилиш асослари келиб чиқмаса, тайинланган жазони ижро этмаслик тўғрисида қарор чиқаради. Синов муддати бир йилдан уч йилгача белгиланиб, ҳукм чиқарилган кундан бошлаб ҳисобланади. Башарти, шартли ҳукм қилиш тўғрисидаги қарор юқори суд томонидан чиқарилган тақдирда ҳам, синов муддатини ҳисоблаш шу кундан бошланади. Шартли ҳукм қилинганда, башарти, бунга асослар мавжуд бўлса, суд маҳкумга муайян вақт мобайнида етказилган зарарни бартараф қилиш, ишга ёки ўқишга кириш, яшаш жойи, иш ёки ўқиш жойи ўзгариб қолса,

бу ҳақда шартли ҳукм қилинган шахснинг ҳуққи устидан назорат олиб боровчи органга хабар бериб туриш, вақти-вақти билан келиб бу органларда рўйхатдан ўтиб туриш, муайян жойларда бўлмаслик, муайян вақтда яшаш жойида бўлиши, алкоголизм, гиёвандлик, заҳарвандлик ёки таносил касаллигидан даволаниш курсини ўташи каби мажбуриятларни юклаши мумкин. Шартли ҳукм қилинган шахсларнинг ҳуққи устидан ички ишлар органлари, ҳарбий хизматчилар ҳуққи устидан эса, ҳарбий қисм ёки муассасанинг қўмондонлиги назорат олиб боради. Ҳукм қилинган шахснинг ҳуққи устидан назорат олиб боровчи органнинг тақдими билан суд синов муддати давомида унга юклатилган мажбуриятларнинг ҳаммасини ёки бир қисmini олиб ташлаши ёки унинг зиммасига янги мажбуриятлар юклаши ҳам мумкин. Агар шартли ҳукм қилинган шахс синов муддати давомида суд унга юклаган мажбуриятларни бажармаса ёхуд жамоат тартиби ёки меҳнат интизомини бузганлиги учун унга маъмурий ёки интизомий таъсир чораси қўлланилган бўлса суд унинг ҳуққи устидан назорат олиб боровчи орган тақдимномасига биноан жазонинг шартлилигини бекор қилиб, ҳукмда тайинланган жазони ижро этиш тўғрисида ажрим чиқариши мумкин. Шартли ҳукм ўта оғир жинояти учун ҳукм қилинганларга, шунингдек илгари қасддан содир этган жинояти учун озодликдан маҳрум этиш жазосига ҳукм қилинган шахсларга нисбатан қўлланилмайди, ўн саккиз ёшга тўлмаган шахслар, биринчи ва иккинчи гуруҳ ногиронлари, аёллар, шунингдек олтмиш ёшдан ошган шахслар бундан мустасно. Шартли ҳукм қилинган шахс синов муддати давомида янги жиноят содир этса, суд унга нисбатан қонунда назарда тутилган қоидалар бўйича жазо тайинлайди. Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикасининг жиноят қонунида шартли ҳукмни қўллашда жиноятлар тоифаси бўйича ҳам, шахслар доираси бўйича ҳам бирон-бир чеклаш белгиланмаган. Бизнингча, мамлакатимиз қонунчилигида мазкур чоранинг тартибга солиниши лозим даражада мукамалдир.

Ижтимоий фойдали ишлар. Ижтимоий фойдали ишлар сўнги чорак аср ичида самарали қўлланила бошлади. Ғарбий Европа мамлакатларининг аксарияти ва умумий ҳуқуқ (прецедент ҳуқуқи) тизимига мансуб бўлган мамлакатлар ҳозирги вақтда ижтимоий фойдали ишларни амалда фаол қўлламоқдалар. Бошқа давлатларда уларни

жорий этишнинг мақсадга мувофиқлигини текшириш учун экспериментлар ўтказилмоқда. Масалан, Финляндияда ижтимоий фойдали ишлар экспериментал асосда 1991 йилда жорий этилди, 1994 йил 1 апрелдан бошлаб эса мазкур тизим билан бутун мамлакат қамраб олинди.

Ижтимоий фойдали ишларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, уларни жорий этишдан олдин аксарият мамлакатларда бир қатор экспериментлар ўтказилади. Бундай экспериментларни ўтказиш ижтимоий фойдали ишлар учун ташкилий асосни яратиш имконини беради. Шунинг учун бўлса керак, мазкур муқобил жазо расман жорий этилганидан кейин изчиллик билан қўлланилади. Лозим даражадаги тайёргарликсиз ушбу институт судларга бошқа муқобил жазолар билан таққослаганда унча жалб қилувчан вариант бўлиб кўринмайди ва буни Венгрия тажрибаси мисолида кузатиш мумкин: ижтимоий фойдали ишлар ахлоқ тузатиш-маърифий меҳнатни амалга ошириш усули сифатида жорий этилган 1987 йилда ва сўнгги зикр этилган институт бекор қилинган, лекин ижтимоий фойдали ишларнинг ўзи сақланиб қолган 1993 йилда судлар мазкур жазо чорасини деярли қўлламаганлар.

Шуни қайд этиб ўтиш лозимки, ижтимоий фойдали ишлар экспериментлар ўтказиш учун айниқса мос келади. Улар қонунчилик базасисиз ҳам қўлланилиши ва назорат қилиниши мумкин, чунки ижтимоий фойдали ишлар соҳасида экспериментлар ўтказишни таъминлашга қодир бўлган ҳуқуқий институтлар аксарият мамлакатларда мавжуд. Масалан, улар шартли озод қилиш, шартли ҳукм қилиш ёки пробация (ҳукмни ижро этишни кечиктириш)да алоҳида мажбурият сифатида назарда тутилиши мумкин.

Ижтимоий фойдали ишлар нисбатан кенг қўлланилишининг сабаби улар анча оғир, жазолар тизимида оралиқ ўринни эгаллайдиган ва шунинг учун ҳам ишончли санкция сифатида қаралиши билан боғлиқ бўлса керак. Ижтимоий фойдали ишлар озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ ножўя таъсирлардан холи бўлган ва айни вақтда ҳуқуқбузарга назорат остида ишларни бажаришдан фойда олиш имконини берадиган жазо чораси деб ҳисобланади.

Шундай қилиб, ижтимоий фойдали ишлар асосан озодликдан маҳрум қилишни алмаштириш тариқасида тайинланади. Айрим қонунларда, масалан, Франция

қонунчилигида ва Австралиянинг Янги Жанубий Уэльс штати қонунчилигида ижтимоий фойдали ишлар озодлиқдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо ўрнига қўлланилиши лозимлиги тўғридан-тўғри назарда тутилган. Аммо ижтимоий фойдали ишлар озодлиқдан маҳрум қилишга муқобил жазо сифатида қабул қилинган Бирлашган Қиролликда ҳуқуқбузар акс ҳолда озодлиқдан маҳрум қилиш билан жазоланиши лозимлиги ҳақидаги шарт мавжуд эмас, тадқиқотлар эса ижтимоий фойдали ишлар барча ҳолларнинг 50% да озодлиқдан маҳрум қилишга муқобил жазо сифатида қўлланилишини кўрсатади.

Айни вақтда, Австралия ва Нидерландия амалиётининг таҳлили ижтимоий фойдали ишлардан кўпинча озодлиқдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган чоралар, хусусан жарима ёки кафиллик ўрнига фойдаланилишини намоёниш этади.

Масалан, жарима жазосига тўхталадиган бўлсак, хорижий давлатлари жинойт ва жинойт-ижроия қонунчилигида жарима жазосини тайинлаш ҳамда ижро этиш тартиби ва шартларини таҳлил этарканмиз, биринчи навбатда ушбу жазони тайинлаш масаласига тўхталамиз.

Германия Жинойт кодексида жиноий жазо тушунчаси, мақсади ва тизими назарда тутилмайди. Балки жиноий жазо турлари ва уларни қўллаш тартиби “Жазо” деб номланган биринчи бобида кўрсатилган.

ГФР ЖКда жариманинг икки тури назарда тутилган: пуллик жарима ва мулкый жарима. Пуллик жарима кунлик ҳаражат бирлигидан келиб чиқиб белгиланиб, беш кунлик ҳаражат миқдоридан олтмиш кунлик ҳаражат миқдоригача белгиланиши мумкин. Кунлик ҳаражат миқдори жинойт содир қилган шахснинг шахсий ва мулкый ҳолатидан келиб чиқиб белгиланади. Бунда суд шахснинг ҳар кунлик топадиган ёки топиши мумкин бўлган ўртача даромадига эътибор қаратади. Кунлик ҳаражатлар миқдорини белгилашда шахснинг бошқа даромадлари ҳам ҳисобга олиниши мумкин. Суд қарорида кунлик ҳаражатлар миқдори ва сони кўрсатилиши шарт. Кунлик ҳаражат миқдори камида икки, кўпи билан ўн минг немец маркаси миқдорида белгиланади.

ГФР ЖКда жарима озодликдан маҳрум қилиш жазоси билан бирга қўшимча жазо тарзида тайинланиши мумкинлиги назарда тутилган. ЖК 41§га мувофиқ агар шахс жиноят натижасида ноқонуний бойлик орттирган ёки орттиришга уринган бўлса, унга шахсий ва моддий аҳволидан келиб чиқиб озодликдан маҳрум қилиш билан бирга қўшимча равишда жарима жазоси тайинланиши мумкин.

Жарима Махсус қисм нормасининг санкциясида кўрсатилмаганда ҳам ҳар қандай жазога қўшимча равишда тайинланиши мумкин. Агар суд озодликдан маҳрум қилишга қўшимча равишда мулкий жарима тайинласа, пуллик жарима тайинланмайди.

Кодексида жаримани қўшимча жазо тарзида тайинлашнинг максимал чегараси назарда тутилмагани судлар томонидан субъективликка олиб келиши мумкин.

Германия қонунчилиги бўйича агар маҳкум ўзининг шахсий ва оилавий аҳволи туфайли жаримани зудлик билан тўлаш имконига эга бўлмаса, суд унга бўлиб тўлаш ва тўловни кечиктириш муддатларини белгилашга ҳақли. Суд маҳкум жаримани бўлиб тўлаш шартларини бузган тақдирда бу имтиёзни бекор қилишини белгилаши ҳам мумкин.

Германия қонунидаги яна бир камчилик жаримани тўлашни кечиктириш муддатларининг қонунда аниқ белгилаб қўйилмаганидир. Бу ҳам жазони ижро этиш масаласида қатор муаммоларни келтириб чиқишига сабаб бўлади.

ЖКнинг 43§га кўра тўланмаган жарима озодликдан маҳрум қилиш билан алшматирилади, бир кунлик иш ҳақи миқдори озодликдан маҳрум қилишнинг бир кунига тенглаштирилади. Демак, жарима алмаштирилганида бир кундан уч юз олтмиш кунгача озодликдан маҳрум қилиш белгиланиши мумкин⁷.

⁷ Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии/ науч.ред. и вступ.статья доктор юрид. наук, профессора Д. А. Шестакова; предисловие доктора права Г.-Г. Йешека; перевод с немецкого Н. С. Рачковой. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – С.22.

Германия ЖК 43§да мулкий жарима назарда тutilган. Қонун мазмунига кўра мулкий жарима фақат қўшимча жазо тарзида тайинланади. Унга кўра умрбод озодликдан маҳрум қилиш ва икки йилдан ортиқ муддатга тайинланадиган озодликдан маҳрум қилиш жазолари билан бирга шахсининг мулки аҳволидан келиб чиқиб белгиланувчи мулкий жарима тайинланиши мумкин. Бунда келажакда олиниши мумкин бўлган мулкий нафъ эътиборга олинмайди.

Жарима суд томонидан белгиланган муддатларда тўланмаса, жаримани озодликдан маҳрум қилиш билан алмаштириш тўғрисида қарор чиқаради. Бу Германия қонуни бўйича “эрзац озодликдан маҳрум қилиш” дейилади. Бунда озодликдан маҳрум қилишнинг максимал муддати икки йилдан ортиқ, минимал муддати бир ойдан кам бўлиши мумкин эмас.

Хитой Жиноят кодексининг учинчи боби жиноий жазолар ҳақида бўлиб, ЖК 32-моддасида жазолар асосий ва қўшимча турларга ажратилган бўлиб, асосий жазолар 33-моддада, қўшимча жазолар эса 34-моддада кўрсатилган⁸.

Кузатув, қисқа муддатли қамоқ, муддатли озодликдан маҳрум қилиш, муддатсиз озодликдан маҳрум қилиш, ўлим каби жазолар асосий саналса, жарима, сиёсий ҳуқуқлардан маҳрум қилиш, мулкни мусодара қилиш қўшимча жазо саналиб, мустақил равишда ҳам тайинланиши мумкин.

Хитой ЖКга кўра жарима “пуллик жарима” деб номланиб, 52-моддага мувофиқ иш ҳолатидан келиб чиқиб муайян суммада тайинланади. Ҳукмда жаримани белгиланган муддатда бир йўла тўланиши белгилаб қўйилиши ёки муддат узайтирилиши мумкин. Агар белгиланган муддатда жарима ихтиёрий тўланмаса, у мажбурий тартибда ундирилади. Агар маҳкум белгиланган муддатда жаримани тўлаш имконига эга бўлмаса, жарима миқдори озайтирилиши ёки уни тўлашдан озод қилиниши мумкин.

⁸ Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / под. ред. докт. юрид. наук, проф. А. И. Корбоева, пер. с китайского Д. В. Вичикова. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – С.24.

Хитой ЖКда жарима жазосининг минимал ва максимал миқдорлари кўрсатилмаган. Бу масала суд ваколатига берилган бўлиб, суд томонидан ҳал этилади. Шунингдек, жарима жазосини тўлашдан қасддан бўйин товлашнинг ҳуқуқий оқибати ҳам кўрсатилмаган⁹.

Жанубий Корея Республикаси ЖКда жиноий жазолар “Жазо” деб номланувчи 3-бўлимида келтирилган. Ўлим, каторгадаги оғир меҳнат, озодликдан маҳрум қилиш, квалификациядан маҳрум қилиш, квалификацияни тўхтатиб туриш, жарима, қамоқ, оз миқдордаги жарима, мусодара каби жазолар назарда тутилган.

Жарима ва оз миқдордаги жарима ЖК 45-моддасида белгиланган. Унга кўра жарима 50 минг вон дан ортиқ суммада тайинланади. Енгиллаштирувчи ҳолатлар мавжуд бўлган ҳолларда жарима миқдори эллик минг вондан кам қилиб белгиланиши ҳам мумкин. Оз миқдордаги жарима икки минг вондан эллик минг вонгача тайинланиши мумкин.

Япония Жиноят кодекси анча тарихий жиноят қонунларидан бири бўлиб (1907 йилда 24 аперда қабул қилинган ва 1908 йил 1 октябрдан кучга кирган) унда жариманинг икки тури назарда тутилган: пуллик жарима ва кам миқдордаги жарима. Мазкур икки жарима тури миқдорига кўра фарқ қилади.

Пуллик жарима ўн минг иен ва ундан ортиқ миқдорда белгиланиши мумкин, аммо жазо енгиллаштирилганида ўн минг иендан камроқ тайинланиши ҳам мумкин (ЖК 15-модда). Кам миқдордаги жарима бир минг иендан ўн минг иенгача тайинланиши мумкин (ЖКнинг 17-модда)¹⁰.

Шахс пуллик жаримани тўлиқ тўлай олмаса, бир кундан икки йилгача мажбурий ишларга жалб қилинган. Кам миқдордаги жаримани тўлиқ тўлай олмаган шахс эса бир кундан ўттиз кунгача мажбурий меҳнатга жалб қилинган. Агар бир неча пуллик жарима тўланмаган жарима учун мажбурий меҳнатга жалб қилиш муддати уч йилдан ортиқ бўлиши мумкин эмас, бир неча кам

⁹ Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / под. ред. докт. юрид. наук, проф. А. И. Корбеева, пер. с китайского Д. В. Вичикова. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – С.24.

¹⁰ Уголовный кодекс Японии / Под ред. А.И.Корбеева. – СПб., 2002.

микдорда тайинланган жарима тўланмаса, олтмиш кундан ортиқ бўлмаган мажбурий меҳнатга жалб қилишга алмаштирилиши мумкин.

Хулоса қиладиган бўлсак, хорижий давлатлар тажрибасидан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, ижтимоий фойдали ишларни қўллашнинг қўлгина жиҳатлари мамлакатимиз учун фойдали бўлиши мумкин. Хусусан, улар мустақил жазо сифатида тайинланиши ёки шартли ҳукм қилиш институтини тўлдириши мумкин. Ижтимоий фойдали ишлар жазони ижро этиш шакли сифатида ҳам назарда тутилиши мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Уголовно-исполнительное право: Учебник / Под ред. И.В.Шмарова. – М., 1998. – С. 13.
2. Стандартные минимальные правила ООН в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила, 1990) / Уголовно-исполнительный кодекс РФ. С приложениями, указателями судебной практики. – М., 1997.
3. Peter Tak. Alternatives to Prison in Europe, in Prison Populations and Penal Policy in Estonia, Latvia and Lithuania, Swedish Prison and probation Service, 1998. – P. 54.
4. Peter Tak. Alternatives to Prison in Europe, in Prison Populations and Penal Policy in Estonia, Latvia and Lithuania, Swedish Prison and probation Service, 1998. – P. 104.
5. Дворянсков И.В., Сергеева В.В., Баталин Д.Е. Применение альтернативных наказаний в Западной Европе, США и России: сравнительно-правовое исследование. – М., 2004. – С. 47.
6. Peter Tak. Alternatives to Prison in Europe, in Prison Populations and Penal Policy in Estonia, Latvia and Lithuania, Swedish Prison and probation Service, 1998. – С. 77.
7. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии/ науч.ред. и вступ.статья доктор юрид. наук, профессора Д. А. Шестакова; предисловие

доктора права Г.-Г. Йешека; перевод с немецкого Н. С. Рачковой. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – С.22.

8. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / под. ред. докт. юрид. наук, проф. А. И. Корбоева, пер. с китайского Д. В. Вичикова. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – С.24.

9. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / под. ред. докт. юрид. наук, проф. А. И. Корбоева, пер. с китайского Д. В. Вичикова. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – С.24.

10. Уголовный кодекс Японии / Под ред. А.И.Коробеева. – СПб., 2002.